
PhD értekezés tézisei

**AZ OROSZ ÉS A MAGYAR SZOMATIKUS
FRAZEOLÓGIZMUSOK EGYBEVETŐ VIZSGÁLATA**

Írta: Dr. Györke Zoltán

DEBRECEN – 2002.

I. BEVEZETÉS

1. A disszertáció tárgya, helye a nyelvtudományban

A frazeológia komplex nyelvtudományág, amelynek kutatási tárgyát képező frazeológiai egységek (FE) egyszerre több nyelvészeti diszciplína illetékességi körébe tartoznak. A dolgozat tárgyát képező **orosz és magyar szomatikus (testrészneves) FE-ek lexiko-szemantikai csoportjának egybevető (összevető, kontrasztív, konfrontatív) vizsgálata** egyrészt a leíró nyelvészet, a lexikológia, a szemantika, a szintaxis, másrészt több alkalmazott nyelvtudományág, többek között, a lexikográfia, a stilisztika, a fordításelmélet és gyakorlat komplex kutatási megközelítését igényli.

Annak ellenére, hogy a magyar és az orosz nyelvészeti szempontú frazeológiai kutatások mindössze ötvenéves múltat tekintenek vissza, e viszonylag rövid időszak során a frazeológia mint önálló nyelvészeti diszciplína együtt fejlődött a többi nyelvtudományággal. Az újabb nyelvtudományágak és különböző nyelvészeti irányzatok eredményei érezhető hatást fejtettek ki a frazeológiai kutatásokra is. O. Nagy Gábor nyelvészeti és lexikográfiai szempontú sokoldalú munkásságának, valamint az őt követő nyelvésznemzedék frazeológiai kutatásainak köszönhetően megszületett a mai magyar nyelv frazeológiai rendszerének nyelvészeti szempontú leírása (**O. Nagy 1954, 1966, 1977; Károly 1970; Juhász 1980, 1980a, 1980b, 1982, 1995, 1996; Rozgonyiné 1980, 1981, 1984; Hadrovics 1995**; az idézett művek bibliográfiai adatait ld. a disszertációban).

A leíró nyelvészeti szempontú frazeológiai kutatások eredményei lehetővé tették a magyar és más nyelvek frazeológiai részrendszerének egybevető vizsgálatát, ami az utóbbi években a **kontrasztív frazeológiai kutatások** intenzív fejlődését eredményezte. Az egyes idegen nyelvek frazeológiai rendszerének sokoldalú leírásával, a magyar és idegen nyelvek frazeológiai részrendszerének egybevető vizsgálatával az utóbbi években több egyetemi doktori és kandidátusi disszertáció, tankönyv és monográfia foglalkozott (**Hajzer 1969; Tatár 1975a, 1984a, 1985, 1992; Csige 1982; Hessky 1982a, 1985; Földes 1983, 1987, 1987b; Somhegyi 1984; Bárdosi 1986, 1990; Kocsány 1986; Fábrián 1987; Szalai 1989; Holló 1990; Forgácsné 1995; Kárpáti 2000; Nagy 2000**).

A nyelvtudomány mai fejlődése során a nyelvészek figyelme egyre inkább az emberi tényezőkre, az egyénnek a beszédtevékenységben betöltött szerepének vizsgálatára irányul. A nyelv akkor felel meg legfontosabb rendeltetésének, ha a megismerésre irányuló mindennapi emberi tevékenységünk során szerzett tudásunkat, tapasztalatunkat képes mások számára közvetíteni.

A nyelvek kommunikációs eszközként való tanulmányozása a nyelv mint speciális emberi fenomén lényegbeli vonásainak jobb megismerését, megértését segíti elő.

A nyelvi rendszer minden eleme, így a nyelv frazeológiai részrendszere is, a nyelv kommunikációs funkciójának – a kognitív és emocionális tartalom kialakításának és kifejezésének van alárendelve.

Az utóbbi években a nyelvtudomány különböző területein elért tudományos eredmények lehetővé tették a nyelv frazeológiai részrendszerének új, **kommunikációs szempontú** tanulmányozását. A nyelv frazeológiai részrendszerének funkcionális szempontú leírása egy komplex, integrált nyelvtudományág – a **kommunikációs nyelvészet** – tárgyát képezi. A kommunikációs nyelvészet több nyelvtudományág kutatási eredményei alapján integrált tudományágként jött létre, amelynek egyik első hazai képviselője Bańczerowski Janus (**Bańczerowski 1979, 1996, 1998, 1999, 1999a**). A kommunikációs nyelvtan az alábbi nyelvtudományágak eredményeire támaszkodik: a **funkcionális grammatika** (**Золотова 1998; Бондарко 1984; Крекич 1989**), a **szövegnyelvészet és szövegtan** (**Николаева 1978; Гальперин 1981; Petőfi – Békési – Vass 1990-1997; Békési 2001**), **logikai szintaxis**, a **referenciaelmélet** (**Арутюнова 1976, 1982**), **szemiológiai nyelvtan** (**Степанов 1977, 1980, 1981, 1983, 1985**), a **nominációelmélet és az onomasziológia** (**Кубрякова 1978**), a **beszédaktus-elmélet**, a **nyelvészeti pragmatika** (**Ахманова-Магидова 1978; Степанов 1981a; Булыгина 1982; Арутюнова 1981; Крекич 1993**), a **pszicholingvisztika**, a **beszédtevékenység elmélete** (**Лурия 1975, 1979; Pléh 1984; Gósy 1999; Lengyel 1994**).

A nyelvi rendszer különböző szintjeinek kommunikációs szempontú leírása egyben az adott nyelvi szint pragmatikai leírását is jelenti. A beszélő, a szöveg megalkotója hallgatójának a saját világvégtétét, világvégtétét közvetíti az őt körülvevő tárgyakról, jelenségekről, azok sajátosságairól, a közöttük lévő viszonyokról, kapcsolatokról az általa feltételezett és kívánt pragmatikai hatás elérése céljából.

Az orosz nyelv frazeológiai részrendszerének kommunikatív szempontú leírásában már eddig számos eredmény született (**Vö.: Яранцев 1981; Телия 1995; Эмирова 1971, 1972, 1977, 1977a, 1978, 1978a, 1983, 1983a, 1988; Торопцев 1974**). A magyarországi frazeológiai szakirodalomban a FE-ek kommunikatív aspektusban történő leírásával először Bárdosi Vilmos kandidátusi disszertációjában találkozhatunk (**Bárdosi 1990**). A disszertációban a szerző onomasziológiai szempontból, a mezőelmélet alapján (összehasonlító szimbólumlista révén) írja le a francia nyelv frazeológiai hasonlatait. A magyar és az idegen nyelvek frazeológiai rendszerének kommunikatív szempontú egybevető vizsgálatával a hazai nyelvészeti szakirodalomban eddig még nem foglalkoztak.

Dolgozatomban az orosz és a magyar szomatikus (gör. **sōma** = 'test'), vagy más műszóval – testrészneves FE-ek nyelvi és beszédszintű, kommunikatív szempontú, egybevető vizsgálatára a hazai frazeológiai szakirodalomban elsőként vállalkozom.

A nyelvi univerzáléknak tekinthető szomatikus FE-ek minden nyelvben nagy számban fordulnak elő és a nyelv frazeológiai állományának körülbelül egyharmad részét teszik ki. A szomatikus FE-ek lexiko-szemantikai csoportja a nyelv frazeológiai rendszerén belül önálló részrendszert képez, amelynek közös eleme az, hogy a FE-ek alkotótagjai között, rendszerint a FE-ek kulcsszavaként, valamilyen emberi, illetve állati testrésznév szerepel.

A szomatikus frazeologizmusok nagy száma, strukturális-szemantikai sokrétősége, valamint a dolgozat korpuszának kiválasztásában alkalmazott véletlenszerű mintavétel biztosítja a vizsgálatok eredményeinek objektivitását. A szomatikus FE-ek csoportja valamint a nyelv frazeológiai rendszere között a **rész és egész, az általános és a különös** dialektikus viszonya áll fenn. A dialektika két alaptörvényével összhangban a szomatikus frazeologizmusokban, mint **részben az egésznek** – a nyelv frazeológiai rendszerének – sajátosságai tükröződnek vissza. A részre ugyanazon általános ismérvek és törvényszerűségek jellemzőek, mint az egészre. A **különös (specifikus)** bennük a szomatikus komponens, amely alapján a részt az egészből kiemeltük.

Az orosz és a magyar szomatikus frazeologizmusok egybevető vizsgálata során kapott eredmények a két nyelv frazeológiai rendszerére érvényes tudományos következtetések levonását teszik lehetővé.

2. A disszertáció célja, kutatási feladatok

A disszertációban az alábbi tudományos feladatok megvalósítását tűztem ki célul:

1. A disszertáció korpuszát képező orosz és magyar szomatikus FE-ek állományának összegyűjtését, rendszerezését a rendelkezésre álló egynyelvű és kétnyelvű frazeológiai szótárak, értelmező szótárak, valamint akadémiai típusú kétnyelvű szótárak alapján (**Молотков 1987; Фёдоров 1995; Влахов 1986; Keszthelyi 1961; Лавер-Зикань 1985; Dubrovin-Klaudy 1990; Шанский-Быстрова-Вереш 1983; O. Nagy 1966; Békés 1977; Ожегов-Шведова 1977; СРЯ тт. I-IV.; ÉKsz; ÉrtSz I-VII.; Максимов 1955; Яранцев 1977**).

Gyűjtésemet kiterjesztettem az orosz-magyar és magyar-orosz szótárakra (**Hadrovics-Gáldi 1974, 1977; Gáldi-Uzonyi 2000**), az orosz és a magyar klasszikus és mai írók műveire, valamint a napi sajtó termékeire is. (ld. a gyűjtés alapjául szolgáló szépirodalmi művek jegyzékét).

Meghatározott kritériumok szerint összegyűjtött szomatikus FE-ek állománya **1376 orosz** és **1177 magyar** FE-re tehető.

2. A frazeológiai lexikográfia legújabb eredményeinek figyelembevételével a két nyelv szomatikus FE-einek szótári feldolgozását, egy orosz-magyar oktatási célokat szolgáló frazeológiai szótár alapjainak megteremtését.
3. Az orosz és a magyar szomatikus FE-ek szótári (nyelvi) szintű ekvivalenseinek feltárását, a szótárakban szereplő hibás fordítások kiküszöbölését.
4. A külföldön folyó intenzív és sokrétű frazeológiai kutatások fényében a magyarországi frazeológiai kutatások irányzatainak áttekintését, eredményeinek számbavételét, különös tekintettel a leíró és egybevető frazeológiai kutatások helyzetére és feladataira.
5. A magyar nyelvészeti szempontú frazeológiai terminológia megteremtéséhez és egységesítéséhez való hozzájárulást.
6. Az orosz és a magyar frazeológia általános elméletének és gyakorlati eredményeinek továbbfejlesztését.
7. Az orosz és a magyar nyelv szomatikus frazeologizmusainak rendszerszerű vizsgálata során alkalmazott komplex módszerek kidolgozását. A két nyelv frazeológiai állományának lexikális-grammatikai szerkezetében és szemantikájában megnyilvánuló rendszerszerűség bemutatását.
8. Az orosz és a magyar szomatikus FE-ek egybevető vizsgálatával a két nyelv **alaktani, derivációs, mondattani és szemantikai rendszerében** lévő azonosságok és különbözőségek bemutatását, okainak feltárását.
9. A belső nyelvi, valamint a nyelvek közötti frazeológiai **poliszémia, homonímia, szinonímia, antonímia**, valamint az **enantioszémia szemantikai oppozíciók** nyelvi és beszédszintű vizsgálatát, a nyelvek közötti frazeológiai **paronímia** jelenségének bemutatását. Az ezirányú kutatások szükségességét alátámasztja az a tény is, hogy a FE-ek ezen szemantikai és szerkezeti csoportjai vizsgálatának a magyar nyelv vonatkozásában eddig kevés figyelmet szenteltek, illetve, egyes jelenségek (a frazeológiai homonímia, antonímia, enantioszémia és paronímia) szinte teljesen elkerülték a nyelvészek figyelmét.

3. A kutatás módszerei

A disszertáció vizsgálati tárgyát képező bonyolult szerkezeti és szemantikai struktúrával rendelkező állandósult nyelvi egységek – a frazeologizmusok egybevető vizsgálata komplex kutatási módszereket igényel. A disszertáció egyik legfőbb célja az orosz és a magyar szomatikus frazeologizmusok szerkezeti-szemantikai sajátosságainak és

ekvivalencia-típusainak nyelvi és beszéd szintű **rendszerű leírása a leíró-egybevető módszer segítségével.**

1. **A szinkron leíró nyelvészeti módszer** alkalmazását a frazeológia általános elméletének, a FE-ek ismérveinek leírása, a nyelvi jelek rendszerében elfoglalt helyének, nominatív és expresszív funkcióinak, szerkezeti és szemantikai sajátosságainak leírása során tartottam célravezetőnek.
2. **Az egybevető (összevető, összehasonlító, kontrasztív, konfrontatív) módszert** a két nyelv általam vizsgált szomatikus frazeologizmusainak szerkezeti és szemantikai összehasonlító vizsgálata – a FE-ek szerkezetére, valamint szemantikájára jellemző azonosságok és különbözőségek feltárása során alkalmaztam. Az egybevetés során az alapnyelvnek az orosz nyelvet tekintettem, és a két nyelv FE-einek szerkezetére és szemantikájára jellemző azonosságok – az eltérésekkel szemben – mindig primátust élveztek. **Az egybevető-tipológiai elemzés** elméleti eredményeinek leírása az orosz, illetve a magyar, valamint más idegen nyelvek (főleg az angol nyelv) lingvisztikai elméletének, többek között a frazeológia elméletének fogalmaival, terminus technikuszaival történik.
3. **A disztribúciós módszert** az orosz és a magyar FE-ek beszéd szintű egybevető vizsgálata – a FE-ek disztribúciós sajátosságainak, szövegbe szerkeszthetőségének, különböző beszéd szintű transzformációs lehetőségeinek (modifikációinak), valamint a két nyelv frazeológiai ekvivalencia-típusainak elemzése során alkalmaztam.
4. **A komponenciális jelentéselemzési módszer** (ld. **komponens-analízis módszer: Lendvai 1999**). egyik változatának a V. G. Gak által kidolgozott szemantikai szintagmatikának a felhasználásával főleg a frazeologizmusok szemantikai sajátosságainak egybevető vizsgálata, valamint az orosz-magyar interlingvális frazeológiai ekvivalencia-típusok meghatározása során éltem. E módszer arra a koncepcióra épül, hogy egy lexikai egység szemantikai szerkezete alapvetően a vonatkozó jeltárgy objektív tulajdonságainak, illetőleg más lexikai egységekkel való paradigmikus és szintagmatikus kapcsolatainak elemzése útján válik nyilvánvalóvá (**Gak 1976**). **Ez a módszer a nyelvek közötti frazeológiai monozémia – polizémia – homonímia – enantioszémia, a frazeológiai szinonímia – antonímia** jelentésopozíciók, valamint **a nyelvek közötti frazeológiai paronímia** jelenségének egybevető vizsgálatában vezetett sikerre.
5. Az orosz és a magyar nyelv frazeológiai egységeinek szerkezeti egybevető vizsgálata során – a nemzetközileg elfogadott szimbólumok alkalmazásával – **a formális nyelvészeti leírás módszerét** tartottam célravezetőnek. A formális nyelvészeti leírás szimbólumrendszere

szemléletesebbé teszi a két nyelv FE-einek struktúrájában lévő azonosságok és eltérések bemutatását.

6. És végül a **statisztikai módszer** alkalmazása lehetővé tette, a vizsgált korpusz nagyságára, a két nyelv szerkezeti-szemantikai egybevető elemzése során feltárt azonosságokra és különbözőségekre vonatkozó adatok számszerű megoszlásának kimutatását, a tapasztalt tendenciák alátámasztását.

4. A téma kutatásának előzményei

1. A szomatikus frazeologizmusok különböző szempontú, többek között egybevető jellegű, tanulmányozása mind a hazai, mind pedig a külföldi (főleg az orosz) nyelvészeti szakirodalomban nincs minden előzmény nélkül. A FE-ek ezen lexikai-szemantikai csoportja nagy számánál és érdekességénél fogva már a 60-as években felkeltette a nyelvészek figyelmét.

A 60-as évektől kezdve az egyes nyelvek szomatikus FE-ei állományának összegyűjtése, rendszerezése, különböző szempontú osztályozása és leírása két kandidátusi disszertáció kutatási tárgyát képezte. A szomatikus FE-ek területén folyó kutatások eddig két irányban folytak: egyrészt az egyes nyelvek frazeológiai rendszerén belül, másrészt egybevető aspektusban – két vagy több nyelv szomatikus frazeologizmusainak egybevető vizsgálata témakörében. Elsőként F. Vakk észt nyelvész gyűjtötte egybe és a frazeológia tudományának akkori fejlettségi színvonalával összhangban elemezte az észt nyelv szomatikus FE-einek szerkezeti, szemantikai és stilisztikai csoportjait, az észt szomatizmusok frazémákat alkotó szerepét (**Ф. Вакк:1964**).

Ezt követően E. Sz. Jakimova egy másik finnugor nyelv, a mari nyelv szomatikus FE-einek anyaga alapján sokoldalúan elemzi a testrésznevek szimbolikáját a mari nyelv szomatikus frazeologizmusainak körében (**Якимова:1975**).

Az orosz és más idegen nyelvek szomatikus FE-einek egybevető jellegű tanulmányozásával eddig már több nyelvész is foglalkozott. Az egybevető jellegű munkák közül mindenekelőtt O. Nazarov, Ju. A. Dolgoplov, N. V. Dzsanelidze, M. N. Azimova, P. G. Nandan, N. N. Kirillova munkáit szükséges megemlíteni (**Назаров 1973; Долгополов 1973; Кириллова 1975; Нандан 1978; Азимова 1980; Джанелидзе 1981**).

Az orosz nyelvterületen publikált munkák egyrészt a szomatikus FE-ek általuk kifejezett fogalmi körök szerinti felosztásával (**Мордкович 1976**), másrészt egyes török nyelvek szomatikus frazeologizmusainak szerkezeti-szemantikai leírásával (**Раджабов 1976; Исаев 1976**) foglalkoznak.

A szomatikus frazeologizmusok egybevető aspektusú tanulmányozása felkeltette a hazai nyelvészek érdeklődését is: eddig e témakörben hazánkban két disszertáció és két tanulmány született. Somhegyi Gyula kandidátusi disszertációjában a szerbhorvát-magyar FE-ek összevető vizsgálatát a két nyelv szomatikus frazeologizmusai alapján végezte el **(Somhegyi 1984)**. Nagy László PhD disszertációjában 30 testrész nevét tartalmazó mintegy 1000-1000 orosz és német szomatikus frazeologizmus egybevető vizsgálatával foglalkozott **(Nagy 2000)**.

A fentebb említett két tanulmány az orosz – német – magyar, illetve az orosz és a német szomatikus FE-ek egybevető vizsgálatával, a nyelvek közötti megfeleltetésével, ekvivalencia-típusainak leírásával foglalkozik **(Földes 1985; Надь 1997)**.

2. A magyar frazeológiai szakirodalomban a lexikális szomatizmusok etimológiájára, grammatikai sajátosságaira, a frazeologizmusok létrejöttében játszott szerepére vonatkozóan több nyelvész is számos értékes adalékkal szolgál **(Pete 1989; Papp 1979)**. A szomatizmusokkal kapcsolatban különösen részletes elemzésekkel találkozhatunk **Hadrovics László Magyar frazeológia. Történeti áttekintés** című munkájában, amely nemcsak a magyar szomatikus FE-ek tárházaként szolgál, hanem értékes tudományos elemzéseket is tartalmaz a szomatizmusok frazémákat alkotó képességével, a FE-ek szemantikai sajátosságainak és szimbólum-mezőinek kialakulásában játszott szerepével kapcsolatosan.

Az orosz és a magyar szomatikus frazeologizmusok egybevető vizsgálatával külön disszertáció keretében a magyar frazeológiai szakirodalomban eddig még nem foglalkoztak. Dolgozatomban a hazai egybevető frazeológia területén elsőként végzem el a két nyelv egyik legnagyobb frazeológiai részrendszerének nyelvi és beszéd szintű egybevető vizsgálatát, amely az orosz és a magyar nyelv egész frazeológiai rendszerére vonatkozóan is értékes adalékokkal szolgál **(Hadrovics 1995)**.

5. A disszertáció nívója, alkalmazási köre

1. A dolgozat témája eddig kidolgozatlan területe az orosz-magyar nyelvészeti szempontú kontrasztív frazeológiai kutatásoknak. Az orosz és a magyar nyelv frazeológiai részrendszerének mintegy egyharmad részét kitevő szomatikus frazeologizmusok sokoldalú (szerkezeti, grammatikai, szemantikai és ekvivalencia-típusok szerinti) nyelvi és beszéd szintű egybevető vizsgálata a magyar frazeológiai szakirodalomban tudományos igényvel először e disszertáció keretében kerül feldolgozásra. Két nyelv frazeológiai részrendszerének tudományos igényű teljes körű egybevető vizsgálata csakis az egyes FE-ek, valamint a frazeologizmusok szerkezeti, szemantikai, tematikus és egyéb csoportjainak (mikrorendszereinek) összehasonlító vizsgálata során kapott részeredmények

általánosításával, figyelembevételével lehetséges. Szükséges, hogy az **egész** (rendszer) vizsgálatát a **részek** (részrendszerek) vizsgálata előzze meg.

A részek vizsgálatát minden nyelvpár, így az orosz és a magyar nyelv vonatkozásában is szükséges elvégezni. Az orosz és a magyar (de főleg a német, a magyar és az orosz) nyelv frazeológiai rendszerének egybevető vizsgálata már eddig is figyelemreméltó előzményekkel rendelkezik, amelyek fontos adalékul szolgálnak a két nyelv különböző frazeológiai csoportjainak, illetve az egész frazeológiai rendszer más idegen nyelvekkel történő egybevető vizsgálatához. A magyarországi egybevető frazeológiai kutatások eredményeit tekintve mindenekelőtt Hessky Regina, Földes Csaba, Juhász József, Tatár Béla nyelvészeti tevékenységét szükséges megemlíteni (**Hessky 1980, 1982, 1985; Földes 1987, 1987a, 1987b, 1993; Юхас 1996; Татар 1987, 1988a, 1995, 1997a**). Az eddigi egybevető frazeológiai kutatások főleg az egyes frazeologizmusok szintjén folytak, valamint az orosz-magyar, ill. más idegen nyelvek (főleg a német és az orosz nyelv) FE-einek szerkezeti, szemantikai, lexikai-szemantikai és egyéb csoportjainak korpuszát érintették. Az e téren folyó kutatások eredményeit három tanulmányunkban összegeztük és válogatott bibliográfiai melléklettel tettük közzé (**Дьёрке-Фельдеш 1986, 1989; Földes-Györke 1987**).

2. A nyelv frazeológiai rendszerében mintegy sűrítve jelennek meg az adott nyelv különböző szintjeire – főleg a **derivációs, alaktani, mondattani és szemantikai szintekre** – jellemző azonosságok, valamint specifikus sajátosságok.

3. A disszertáció keretében végzett egybevető vizsgálatok eredményei elősegítik a két nyelv **szófaji, alaktani, derivációs, mondattani, szemantikai rendszerének** jobb megismerését, a közöttük lévő azonosságok és különbözőségek részletesebb feltárását.

E dolgozat keretében először kerül sor a **nyelven belüli** és a **nyelvek közötti** frazeológia **poliszémia, homonímia, szinonímia, antonímia és enantioszémia jelentésoppozíciók** elméleti és gyakorlati problémáinak részletesebb, kontrasztív szempontú vizsgálatára. A dolgozat külön érdemének tekinthető továbbá az orosz-magyar nyelven belüli és a nyelvek közötti **frazeológiai paronímia** szerkezeti és szemantikai típusainak leírása, elemzése.

A dolgozat eredményei az orosz és a magyar frazeológia általános elméleti eredményeinek továbbfejlesztésén túlmenően jelentősen hozzájárulhatnak a 70-es – 80-as években folytatott intenzív frazeológiai vizsgálatok korábbi eredményeihez, különös tekintettel a két nyelv frazeológiai egységeinek szerkezeti-szemantikai típusainak leírása, egybevető vizsgálata során nyert eredményekre. A két nyelv FE-ei egybevető vizsgálatának részeredményei széles körben alkalmazhatók a nyelvoktatás minden szintjén, különösen a

felsőoktatásban az orosz nyelv szóképzési, alaktani és mondattani sajátosságainak egybevető szempontú oktatásában, tankönyvek, segédkönyvek frazeológiai anyagának összeállításában.

4. A disszertáció anyaga alapul szolgálhat a szerző által már több évtizede oktatott egybevető frazeológiai speciálkollégium tematikájának, anyagának korszerűsítéséhez, bővítéséhez.

5. A dolgozat jelentősen hozzájárulhat a magyar nyelvészeti, szemantikai, lexikográfiai szempontú, valamint a fordítás elméletével és gyakorlatával kapcsolatos frazeológiai terminológia kialakításához és egységesítéséhez.

6. A disszertáció **melléklete – szótári része** – mind a frazeológiai anyag terjedelmét és minőségét, mind pedig a szótárban szereplő frazeológiai egységek lexikográfiai feldolgozásának technikáját tekintve (a FE-ek alapalakjának, változatainak, szemantikai sajátosságainak szótári ábrázolása, a FE-ek stilisztikai sajátosságaira, disztribúciós lehetőségeire, használati körére vonatkozó utalások rendszere, valamint a FE-ek ekvivalencia-típusainak feltárása) **adalékul szolgálhat egy oktatási célokat szolgáló középszótár, illetve egy minden igényt kielégítő akadémiai jellegű orosz-magyar frazeológiai szótár anyagához.**

7. Az orosz FE-ek szótári és beszédszintű ekvivalencia-típusainak feltárása, a frazeologizmusok fordításával kapcsolatos problémák orosz és magyar írók műveinek fordításaiból vett szöveggörnyezetben történő bemutatása **a kétnyelvű szótáríráson kívül a műfordítás és a tolmácsolás gyakorlatában egyaránt hasznosítható.**

8. A disszertáció témájának elméleti alapvetésével kapcsolatos, valamint az utóbbi 30-40 év hazai és külföldi frazeológiai kutatások irányzatait és eredményeit reprezentáló szakirodalom jegyzéke nagyban megkönnyíti a frazeológia iránt érdeklődő újabb nyelvészgeneráció tudományos kutatómunkáját.

6. A disszertáció szerkezeti felépítése

A disszertáció **öt fejezetből**, egy **mellékletként** szolgáló **szótári részből**, a **szakirodalmi bibliográfiából**, valamint egy magyar és angol nyelvű **összefoglalóból** áll.

A disszertáció **Bevezető** részében megjelölöm a disszertáció tárgyát és helyét a nyelvtudományban, kitézöm a disszertáció célját és a kutatási feladatokat, leírom a kutatás során alkalmazott módszereket.

A disszertáció **II. fejezete a dolgozat témájának elméleti alapvetését** tartalmazza és négy alfejezetből áll: **2.1.** A frazeológia mint önálló nyelvészeti diszciplína tárgya; **2.2.** A frazeológia szűkebb és tágabb értelmezése. A frazeológia alsó és felső határa az orosz és a

magyar nyelvben; **2.3.** A frazeológia tartományára vonatkozó nézetek a magyar nyelvészetben; **2.4.** A frazeológiai egység fogalma és ismérvei.

A **III. fejezetben a téma kutatásának előzményeit** tárgyalom, amely három alfejezetből áll: **3.1.** A magyarországi frazeológiai kutatások előzményei és főbb irányzatai; **3.2.** Az idegen nyelvi frazeológiai kutatások Magyarországon; **3.2.1.** Idegen nyelvi frazeológiai kutatások és a kétnyelvű frazeológiai szótáriródalom; **3.2.2.** Általános, valamint kontrasztív frazeológiai kutatások Magyarországon; **3.3.** A szomatikus frazeologizmusok lexiko-szemantikai csoportjának helye a nyelv frazeológiai részrendszerében; **3.3.1.** Az orosz és a magyar szomatikus frazeologizmusok kutatásának előzményei; **3.3.2.** A szomatikus frazeologizmusok kialakulásának extralingvisztikai tényezői; **3.3.3.** Az orosz és a magyar szomatikus frazeologizmusok egybevető vizsgálatának kritériumai.

A disszertáció **IV. fejezete az orosz és a magyar szomatikus frazeologizmusok szerkezetének egybevető vizsgálatával** foglalkozik, amely két alfejezetből áll: **4.1.** Az orosz és a magyar szomatikus frazeologizmusok szerkezetének egybevető vizsgálata; **4.1.1.** Szó szerkezet-értékű orosz és magyar FE szerkezeti sajátosságai; **A.** Alárendelő szó szerkezeteket alkotó orosz és magyar FE-ek egybevető vizsgálata; **B.** Mellérendelő szó szerkezeteket alkotó orosz és magyar FE-ek egybevető vizsgálata; **4.1.2.** Mondatértékű orosz és magyar szomatikus FE-ek szerkezetének egybevető vizsgálata; **A. Kétförészes tőmondat szerkezeti modelljei; B. Kétförészes bővített mondat szerkezeti modelljei; 4.2.** Az orosz és a magyar szomatikus frazeologizmusok szemantikai sajátosságai; **4.2.1.** A frazeologizmusok rendszerszerű sajátosságai és visszatükröződésük a kétnyelvű szótárirásban; **4.2.2.** A nyelvek közötti frazeológiai poliszémia problémái; **4.2.3.** A nyelvek közötti frazeológiai homonímia problémái; **4.2.4.** A nyelvek közötti frazeológiai szinonímia problémái; **4.2.5.** A nyelvek közötti frazeológiai antonímia jelensége; **4.2.6.** A nyelvek közötti frazeológiai paronímia jelensége; **4.2.7.** Az enantioszémia jelensége az orosz és a magyar frazeologizmusok körében.

Az **V. fejezet az orosz és a magyar szomatikus frazeologizmusok beszédszintű egybevető vizsgálatával** foglalkozik, amely az alábbi két alfejezetből és több részfejezetből áll: **5.1.** A beszéd és a nyelv fogalmának meghatározása. A frazeologizmusok nyelvi és beszédszinten; **5.2.** A nyelvek közötti frazeológiai ekvivalencia problémája; **5.2.1.** Az orosz frazeologizmusnak a magyar nyelvben is frazeologizmus felel meg; **5.2.1.1.** Az orosz FE-nek a magyar nyelvben teljes frazeológiai ekvivalens felel meg; **5.2.1.2.** Az orosz FE-nek a magyar nyelvben részleges frazeológiai ekvivalens felel meg; **5.2.1.3.** Az orosz FE-nek a magyar nyelvben analóg frazeológiai ekvivalens felel meg; **5.2.1.4.** Az orosz

frazeologizmusoknak tükörfordítás útján történő megfeleltetése; **5.2.2.** Az orosz frazeologizmusnak a magyar nyelvben nem frazeologizmus felel meg; **5.2.2.1.** Az orosz frazeologizmusnak a magyar nyelvben szabad szó szerkezet felel meg; **5.2.2.2.** Az orosz frazeologizmusnak a magyar nyelvben egy lexéma felel meg; **5.2.3.** Az orosz frazeologizmusok magyar nyelvi megfeleltetésének egyéb esetei; **5.2.3.1.** Az orosz FE-ek teljes elhagyása a szóbeli és írásbeli fordítás során; **5.2.3.2.** Az orosz FE-ek célnyelvi kompenzálása; **5.2.3.3.** Az orosz FE-ek hibás fordításának néhány esete és okai.

A **VI. fejezet** az **idézett és felhasznált elméleti szakirodalom jegyzékét**, a gyűjtés forrásául szolgáló **egynyelvű és kétnyelvű szótárak adatait**, valamint a **szépirodalmi művek felsorolását** és végül, a dolgozatban használt **rövidítések és egyezményes jelek jegyzékét** tartalmazza.

A disszertációt egy magyar és egy angol nyelvű **Összefoglaló** zárja.

A disszertáció **Melléklete** külön kötetben a dolgozat vizsgálati korpuszát képező 1376 orosz szomatikus FE és magyar ekvivalenseinek szótárszerű feldolgozását tartalmazza.

II. AZ ÉRTEKEZÉS ALAPGONDOLATAI. AZ ELVÉGZETT VIZSGÁLATOK LEÍRÁSA

A nyelv alapfunkcióját tekintve nem más mint **kommunikációs eszköz**, a társadalom működéséhez és az egyén létfenntartásához szükséges információ kódolásának, őrzésének, átörökítésének és dekódolásának eszköze.

Saussure óta közismert, hogy a nyelv hierarchikus felépítésű rendszert alkot és ún. nyelvi síkokból (részrendszerekből) tevődik össze. A nyelvi síkok hierarchiájában a magasabb szintű nyelvi egységek az alsóbb szintű nyelvi egységekből építkeznek. A **fonetika-fonológia, morfológia, lexika-frazeológia, szintaxis, szemantika** nyelvi síkok egységei közül a FE-ekben, mint több lexémából álló komplex nyelvi egységekben az összes nyelvi szint egységei (**fonémák, morfémák, lexémák, szintagmák, szemémák**) megtalálhatóak. A FE-ek a nyelv másodlagos képződményei – vagyis a másodlagos nomináció által létrejött nyelvi jelek.

A frazeologizmusok mint nyelvi jelek keletkezésének okai egyrészt az emberi gondolkodás sajátosságaival, illetve a társadalmi gyakorlat végtelenségével, másrészt a rendelkezésre álló nyelvi jelek korlátozott számával magyarázhatók.

A nyelvi jelek közül a nomináció folyamatában főleg a lexémák, a frazeológiai egységek (frazémák) és a szabad szerkesztésű szintagmák vesznek részt.

A lexémák és a frazeológiai egységek a nyelvi nomináció során eltérő funkciót töltenek be: a FE-ek a lexémáktól eltérően **nemcsak megnevezik (jelölik) a bennünket körülvevő valóság háttér fragmentumait (tárgyait, jelenségeit, folyamatait, történéseit**

stb.), hanem egyben értékelik is azokat. A frazeológiai egységek **nominatív – értékelő – jelölő funkciójuk** következtében **a nyelv érzelmi szféráját szolgálják ki.**

Ch. Bally, a frazeológia tudományának megalapítója szerint a köznyelvben az embereknek a túlzás, felnagyítás, nyomatékosítás iránti szenvedélye vezet az idiomatikus kifejezések keletkezéséhez: „... *a modern nyelvek az intenzitás fogalmát különleges frazeológiai egységekkel fejezik ki*” (Балли 1961:80).

A FE-ek között minden szófaj megtalálható. A FE-ek egy sor olyan tulajdonsággal rendelkeznek, amelyek megkülönböztetik őket egyrészt a szavaktól, másrészt a szabad szerkesztésű szókapcsolatoktól. A FE-ek általános ismérvei: **állandósultság, reprodukálhatóság, különformáltság, idiomatikusság, szemantikai egybeforrottság.**

A nyelv frazeológiai részrendszerére ugyanazok a rendszerszerű sajátosságok jellemzőek, mint a nyelv szókincsére. E rendszerszerű sajátosságok átfogják a FE formai és tartalmi oldalát egyaránt.

A nyelvi rendszer törvényszerűségei a frazeológiai részrendszer vonatkozásában az alábbi három aspektusban nyilvánulnak meg:

1. Az egyes FE-en belüli törvényszerű (rendszerszerű) kapcsolatokban, amelyek átszövik a FE-ek formai és tartalmi oldalát egyaránt, így például, a FE alkotótagjai közötti mondattani kapcsolatokat, a FE grammatikai alakjait és a közöttük lévő kapcsolatokat, a FE variánsait és a közöttük lévő kapcsolatokat. Tartalmi szempontból rendszerszerűség jellemzi a FE jelentését is: a FE-re jellemző a poliszémia és a monoszémia.

2. A frazeológiai egységek közötti (a frazeológiai rendszeren belüli) rendszerszerű kapcsolatokban, amelyek magukba foglalják a FE szerkezeti, alaktani, szóképzési (derivációs) sajátosságait és alkotótagjaik közötti rendszerszerű kapcsolatokat.

A frazeológiai rendszeren belüli **szemantikai törvényszerűségek** a frazeológiai rendszernek **szemantikai mezőkben** történő rendszerszerű szerveződésében, valamint a FE-ek közötti **monozémikus, poliszémikus, szinonimikus, antonimikus, homonimikus és enantioszémikus** kapcsolatokban nyilvánulnak meg.

3. A nyelvi rendszer törvényszerűségei a frazeológia és a nyelv többi részrendszere közötti rendszerszerű kapcsolatokban is manifesztálódnak. A frazeologizmusok egyrészt a nyelvi rendszer másodlagos képződményei, s a nyelv többi részrendszerének nyelvi egységeiből építkeznek, másrészt szerkezetileg a nyelvben meglévő mondattani szerkezeti modellek szerint szerveződnek. A frazeologizmusok és a szavak közötti paradigmikus és szintagmatikus viszonyokban is a nyelvi törvényszerűségek jutnak kifejezésre.

A dolgozatban külön fejezetben részletesen elemzem az orosz és magyar szomatikus FE-ek strukturális sajátosságait, a két nyelv frazeológiai egységeinek szerkezetében lévő **szórendi, alaktani, szóképzési, lexikális** sajátosságokat (azonosságokat és eltéréseket).

A szerkezeti típusok megállapításánál elsősorban Ю. А. Долгополов, Райхштейн, Hessky Regina és Földes Csaba munkáit vettem figyelembe, a magyar nyelv FE-einek vonatkozásában pedig főleg Juhász József kandidátusi disszertációjában részletesen tárgyalt szerkezeti felosztásra támaszkodhattam (Долгополов 1973:6-9; Райхштейн 1980:23-31; Hessky 1985:4-5; Földes 1985:30-32, 1987:35-36; Juhász 1982:142-157). Az orosz és a magyar nyelv szomatikus frazeologizmusainak teljes állományára jellemző szerkezeti sajátosságok a két nyelv frazeológiai részrendszerére vonatkozó adatokkal szolgálhatnak.

A dolgozat korpuszának elemzése alapján az orosz és a magyar szomatikus FE-ek között az alábbi szerkezeti típusok különböztethetők meg:

1. **Szószerkezet értékű FE-ek**, amelyek lehetnek **alárendelő** és **mellérendelő szószerkezetek**. Az **alárendelő szószerkezetek** között összesen 7 fő szerkezeti típust, és több altípust különböztethetünk meg:

1. Szerkezeti típus:

1. **alcsoport:** $\boxed{V + N_{\text{som}}}$ *начкать (марать) руки об кого-л., обо что-л. = $\boxed{V + (d) + N_{\text{som}}}$ beszennyezi (bepiszkítja) a kezét vkivel, vmivel*
2. **alcsoport:** $\boxed{V + N_{\text{som}}}$ *натянуть нос кому-л. = $\boxed{N_{\text{som}} + V}$ lóvá tesz vkit; bolondját járítja vkivel*

2. Szerkezeti típus:

1. **alcsoport:** $\boxed{V + \text{Prep.} + N_{\text{som}}}$ *брать/взять за душу (за сердце) = $\boxed{N_{\text{som}} + V}$ szívébe (lelkébe) markol vkinek vmi; felkavarja a lelkét/a szívét vkinek vki, vmi; lelkéig hatol vkinek vmi.*
2. **alcsoport:** $\boxed{V + \text{Prep.} + N_{\text{som}}}$ *стоять на (своих) ногах = $\boxed{(d) + \text{Adj.} + N_{\text{som}} + V}$ saját lábára áll vki.*
3. **Szerkezeti típus:** $\boxed{V + \text{Adj.} + N_{\text{som}}}$ *делать/сделать большие (круглые) глаза = $\boxed{\text{Adj.} + N_{\text{som}} + V}$ nagy szemeket mereszt (Vö.: nagyokat néz).*
4. **Szerkezeti típus:** $\boxed{V + N^1 + \text{Prep.} + N_{\text{som}}^2}$ *выбивать (выкалачивать) дурь из головы = $\boxed{V + d^1 + N^1 + d^2 + N_{\text{som}}^2 (+ \text{névutó})}$ kiveri (kiveti) a bolondságot vkinek a fejéből*

5. Szerkezeti típus:

1. **alcsoport:** $\boxed{\text{Prep.} + \text{Adj.} + N_{\text{som}}}$ *на свежую голову = $\boxed{\text{Adj.} + (d +) N_{\text{som}}}$ friss (kipihent) fejjel*
2. **alcsoport:** $\boxed{\text{Prep.} + \text{Adj.} + N_{\text{som}}}$ *из первых рук = $\boxed{\text{Adj.} + N_{\text{som}}}$ első kézből*
6. **Szerkezeti típus:** $\boxed{\text{Adj.} + N_{\text{som}}}$

1. alcsoport: $\text{Adj.}^n + \text{N}_{\text{som}}^n$ *пустая голова* = $\text{Adj.}^n + \text{N}_{\text{som}}$ *üres fejű*
2. alcsoport: $\text{Adj.}^{\text{gen}} + \text{N}_{\text{som}}^{\text{gen}}$ *дубовая голова* ≠ összetett szó *fafejű*
3. alcsoport: $\text{Adj.}^i + \text{N}_{\text{som}}^i$ *твёрдой рукой* = $\text{Adj.}^i + \text{N}_{\text{som}}^i$ *kemény (erős) kézzel*
7. Szerkezeti típus: $\text{Prep.} + \text{N}_{\text{som}}$ = $(\text{d}) + \text{N}_{\text{som}} + (\text{Postp.})$
 1. alcsoport: $\text{Prep.} + \text{N}_{\text{som}}$ *за плечами чьими-л.* = $(\text{d}) + \text{N}_{\text{som}} + (\text{Postp.})$ *vkinek a háta mögött*
 2. alcsoport: $\text{Prep.} + \text{N}_{\text{som}}$ *на носу что-л.* = $(\text{d}) + \text{N}_{\text{som}} + (\text{V})$ *a nyakunkon van vmi; küszöbön van vmi*
 3. alcsoport: $\text{Prep.} + \text{N}_{\text{som}}$ *по душе кому-л.* = $\text{N}_{\text{som}} + (\text{d}) + (\text{Postp.}) + (\text{V})$ *vkinek a szíve szerint való (van); vkinek a szája íze szerint való (van); vkinek a kedvére való (van)*
 4. alcsoport: $\text{Prep.} + \text{N}_{\text{som}}$ *на руку кому-л.* ≠ $\text{N} + \text{V}$ **Más szerkezetű magyar FE-ek kapóra jön vkinek**

A mellérendelő szószerkezetek között összesen egy fő szerkezeti típust, és négy altípust különböztethetünk meg:

1. Szerkezeti típus:

1. alcsoport: $\text{Prep.} + \text{N} + \text{Prep.} + \text{N}_{\text{som}}$ *с пеной у рта* = $\text{Adj.} + \text{N}_{\text{som}}$
vagy: $\text{V} + \text{N}_{\text{som}}$ *habzó szájjal; dühösen*
2. alcsoport: $\text{Prep.} + \text{N}_{\text{som}}^1 + \text{Prep.} + \text{N}_{\text{som}}^2$ *с (от) головы до ног* = $\text{N}_{\text{som}}^1 + \text{N}_{\text{som}}^2$ *tetőtől talpig*
3. alcsoport: $\text{Prep.} + \text{N}_{\text{som}} + \text{Prep.} + \text{N}_{\text{som}}$ *из рук в руки* = $\text{N}_{\text{som}} + (\text{d}) + \text{N}_{\text{som}}$ *kézről kézre (ad)*
4. alcsoport: $\text{N}^1 + \text{Prep.} + \text{N}_{\text{som}}^2$ *солома в голове у кого-л.* = $\text{N}^1 + \text{V} + (\text{d})\text{N}_{\text{som}}^2$ *korpa (káposztalé) van vkinek a fejében*

2. A mondatértékű orosz és magyar szomatikus FE-ek hat szerkezeti típusát lehet megkülönböztetni:

1. Szerkezeti típus: $\text{N}_{\text{som}} + \text{V}$ *глаза бегают у кого-л.* = $\text{V} + (\text{d}) + \text{N}_{\text{som}}$ *jár (ugrál, futkos) a szeme vkinek; azt sem tudja, hová nézzen*
2. Szerkezeti típus: $\text{N}_{\text{som}} + \text{не} + \text{V}$ *рука не поднимается у кого-л. на что-л.* = $\text{не} + \text{V} + \text{Postp.} + \text{N}_{\text{som}}$ *nem viszi rá a lélek; nem tudja rászánni magát vmire*
3. Szerkezeti típus: $\text{N}_{\text{som}} + \text{V} + \text{N}$ *волосы становятся дыбом у кого-л.* = $(\text{N}) + \text{V} + \text{d} + \text{N}_{\text{som}}$ *égnék áll a haja vkinek*
4. Szerkezeti típus: $\text{N}_{\text{som}}^1 + \text{V} + \text{Prep} + \text{N}_{\text{som}}^2$ = $\text{V} + \text{d} + \text{N}_{\text{som}}$ *елjár a szája vkinek*
5. Szerkezeti típus: $\text{N}_{\text{som}}^1 + \text{Prep} + \text{N}_{\text{som}}^2 + \text{V}$ *зуб на зуб не попадает* = $\text{V} + \text{d} + \text{N}_{\text{som}}$ *vacognak a fogai vkinek (a hidegtől v. félelmében); összeverődik a foga vkinek*

6. Szerkezeti típus: $\boxed{\text{Adj} + \text{Prep} + \text{N}_{\text{som}}}$ *очтѣр на языкъ* = $\boxed{\text{Adj} + \text{V} + (\text{d}) + \text{N}_{\text{som}}}$
jól felvágták vkinek a nyelvét; csípős (éles, hegyes) nyelve van; csípős (éles, hegyes) a nyelve vkinek

A IV. fejezet második részében (4.2.) az orosz és a magyar szomatikus frazeologizmusok szemantikai sajátosságait vizsgálom.

A frazeológiai rendszeren belüli szemantikai törvényszerűségek a frazeológiai rendszernek **szemantikai mezőkben** történő rendszerszerű szerveződésében, valamint a FE-ek közötti **monoszmikus, poliszémikus, szinonimikus, antonimikus, homonimikus** és **enantioszmikus** kapcsolatokban nyilvánulnak meg.

A **monoszmia – poliszémia – homonímia** jelentésoppozíciók esetében az **egy fogalom – egy név (nyelvi jel)** elve érvényesül, amikor is egy név több fogalommal kapcsolódik össze, míg a **szinonímia** esetében – ezzel ellentétben – **több név egy fogalomra vagy egymással érintkező fogalmak körére** vonatkozik. Ha tehát e három meghatározó jelenséget egymáshoz való viszonyában vizsgáljuk, azt tapasztaljuk, hogy a nyelvi jelek (hangképek) megoszlását tekintve – a **poliszémák** és **homonimák** azonosan viselkednek, s szembeállíthatók a **szinonimákkal**.

A **poliszémia** és a **szinonímia** nem két egymástól független jelenség. Közöttük belső, szerves összefüggés deríthető fel, s e relációnak a nyelvi rendszer működését szabályozó szerepe van. A **poliszémia jelensége** – a metaforikus és metonimikus névátvitelek sora – a **szavak (a FE-ek) számát korlátozza, teszi végessé**. A többjelentésű szavak és FE-ek keletkezésének okát a **nyelvi gazdaságosságra, a használhatóságra való törekvésben** kereshetjük.

A **szinonímia** jelensége viszont a jelentések számának végességét biztosítja a nyelvben. A FE-ek meghatározott csoportjainak metaforizálódása ugyanis rokonértelmű jelentések kialakulásához vezet. Az így létrejövő szinonim jelentések nem teljesen újak, csupán egy már létező jelentés újabb árnyalatait nevezik meg, már meglévő szinonimasorokba illeszkedve gyarapítják azokat. A szinonimasorok tehát nemcsak a stílus kialakításában játszanak fontos szerepet, hanem a nyelvi rendszer zavartalan működésében is meghatározó szerepük van.

A megismert és az elemzett világ egysége, a fogalmakat összefűző különféle relációk a poliszémia és a szinonímia korrelatív jelenségével szabályozott szókészlet egységében tükröződnek. A **homonímia** (azonos alakúság) és a **paronímia** (hasonló alakúság) a nyelvi jelnek a jelölő és nem a jelölt oldalához kapcsolódó fogalom.

A dolgozatban a **nyelven belüli frazeológiai poliszémia és szinonímia** problémáinak vizsgálata főleg a moszkvai szemantikai iskola által kidolgozott elmélet (Апресян 1992, 1995; Евгеньева 1966, 1966а; Шмелёв 1977; Жуков 1978, 1987; Мокиенко 1997), valamint a magyar szemantikai szakirodalom eredményei alapján történik (O. Nagy 1964, 1965, 1966, 1970; Károly 1970; Zsilka 1982; Kiefer 2000; Ruzsiczky 1985, 1998; Hajzer 1969; Татар 1992; Пете 1982; Bibok 1994; Gecső-Spannraft 1998).

Az **interlingvális frazeológiai homonímia, antonímia és enantioszémia** problémái a frazeológiai szemantika kevésbé kidolgozott területeihez tartoznak. Kevés kivételtől eltekintve csakis a kisszámú külföldi szakirodalomra támaszkodhattam (Эмирова 1972; Сидоренко 1966; Гольцекер 1979; Hajzer 1969; Татар 1992; Дьёрке 1991а).

A **nyelvek közötti frazeológiai szinonímia, antonímia, homonímia, enantioszémia, paronímia** jelenségének vizsgálata eddig teljesen elkerülte a hazai és külföldi nyelvészek figyelmét (Földes 1987а; Györke 1991а, 1992). A disszertációban a hazai szakirodalomban gazdag példaanyagon elsőként vizsgálom a **belső nyelvi** és a **nyelvek közötti** frazeológiai homonímia kialakulásának okait, szótári ábrázolását.

A **nyelvek közötti frazeológiai szinonímia és antonímia** jelenségét magyar és orosz szinonimasorok és antonimasorok párhuzamba állításával egybevető szempontból vizsgálom. A kontrasztív orosz-magyar frazeológia terén ez az egybevetés első próbálkozásnak számít. A dolgozatban az alábbi orosz és magyar szinonimasorokat állítom párhuzamba: 1. 'henyél, lustálkodik' – 'бездельничать'; 2. 'durván leszid, megró, éles szavakkal bírál, büntetéssel fenyeget' – 'в грубой форме, в резких выражениях сделать выговор, подвергнуть резкой критике, пригрозить наказанием'; 3. 'becsap, rászed, félrevezet, nevetséges helyzetbe hoz vkit' – 'обманывать кого-л., ставить в глупое, смешное положение'; 4. 'meghal' – 'умирать/умереть'.

A szinonimasorok és antonimasorok interlingvális egybevető vizsgálata fontos jelentőséggel bír az egybevető szemantika általános elméletének kidolgozásában, valamint a kétnyelvű szinonima- és antonimaszótárak szerkesztésében.

A **belső nyelvi és a nyelvek közötti frazeológiai antonímia** jelenségével a magyar frazeológiai szakirodalomban még egyáltalán nem foglalkoztak. Az **antonímia** valójában nemcsak nyelvi, hanem logikai, fogalmi kategória is. A nyelvek közötti frazeológiai antonímia jelenségének, a frazeológiai antonimák szerkezeti és szemantikai csoportjainak leírását, egybevetését főleg orosz szakirodalomra támaszkodva végeztem el (Аксамитов 1978; Фомина 1990; Эмирова 1972; Кунин 1982; Лендваи 1998).

A 'молчать' – 'hallgat' és a 'говорить' – 'beszél, fecseg' orosz és magyar antonimasorok egybevető vizsgálatával szerettem volna illusztrálni azokat a bonyolult (poliszém, szinonim, antonim) jelentésviszonyokat, hálózatokat, amelyek egyrészt az egyes jelentésviszonyokon belül, másrészt a különböző jelentésviszonyok egymás közötti oppozícióiban a szemantikai kapcsolatok bonyolult rendszerét alkotják. A frazeológiai szinonimasorok egymással antonim jelentésviszonyban állnak, melyek alkotótagjai lehetnek monoszém és poliszém FE-ek egyaránt.

A kontamináció során a FE-ek különböző beszédszintre jellemző **alakváltoztatásokon (transzformációkon, modifikációkon)** eshetnek át. Az alakváltoztatások egy része szabályszerű, összhangban van a FE-ek disztribúciós lehetőségeivel, valenciájával, más részük viszont szabálytalan alakváltoztatásoknak, önkényes szerzői modifikációnak tekinthetők.

A FE-ek beszédszintű alakváltoztatásai: **inverzió, beszúrás, utalás, elliptálás, helyettesítés, kombinációs változtatások, kontamináció.**

Az orosz és a magyar FE-ek beszédszintű **ekvivalencia-típusainak** feltárását a gazdag orosz és magyar fordításelméleti szakirodalom elméleti és gyakorlati eredményeit vettem alapul. A FE-ek ekvivalencia-típusaival, a megfeleltetések módozataival kapcsolatban számos koncepció létezik és terminológiai sokféleség tapasztalható (**Фёдоров 1983; Комиссаров 1979; Кунин 1967, 1996; Влахов-Флорин 1980; Татар 1997; Дьёрке 1977, 2000; Фёльдеш 1983, 1985, 1987; Читалина 1975; Пете 1989; Солодухо 1977, 1982; Варкони 1984; Юхас 1996; Салаи 1987; Klaudy 1988, 1994; Hajzer 1964; Csige 1982**).

Az orosz FE-ek magyar nyelvi megfeleltetése során A. V. Kunyin elméletét tartom legcélravezetőbbnek, aki az angol-orosz FE-ek fordítása során a frazeologizmusok formai és tartalmi oldalát, valamint mondatbeli funkcióját egyaránt figyelembe veszi (**Кунин 1967, 1996**).

A Kunyin által kidolgozott ekvivalencia-típusok szerint a dolgozatban megkülönböztetek **1. teljes és részleges, valamint analóg frazeológiai ekvivalenseket. 2. A nonekvivalens orosz FE-ek magyar nyelvi megfelelőik lehetnek egyszavas ekvivalensek, szabad szerkesztésű szókapcsolatok, illetve ez utóbbi kettő kombinációjából álló körülírás.** A FE-ek **tükörfordításának és féltükörfordításának** eszköze széles körben elterjedt a műfordításban és a tolmácsolásban.

III. A KUTATÁS TÁVLATAI

A kutatás továbbfejlesztését egyrészt az idegen nyelvek oktatásának gyakorlati szükségletei, másrészt az elméleti, valamint az alkalmazott frazeológiai kutatások legújabb irányzatainak és eredményeinek fényében az alábbiakban látom:

1. Az egybevető frazeológiai kutatások folytatása, a vizsgált kutatások korpuszának kiszélesítése, a vizsgálati módszerek tökéletesítése, az egybevetés kiterjesztése az orosz és a magyar frazeologizmusok újabb szerkezeti és szemantikai csoportjaira és végül, a két nyelv frazeológiai részrendszerének egészére is.

2. Az egybevetés során kapott eredmények alkalmazása a nyelvoktatásban, valamint a kétnyelvű frazeológiai szótárírásban. A passzív, kevés információt tartalmazó szótárak helyett szükséges egy, a FE-ekről sokoldalú információt közlő, oktatási célokat szolgáló, aktív frazeológiai szótár megalkotása, a szótári cikkek paramétereinek kidolgozása.

3. A további munkám során széles körben alkalmazni szándékozom az **általános és kognitív frazeológiai kutatások** eredményeit. A lingvisztikai kutatások jelenlegi szakaszában az általános és kognitív frazeológiai kutatások egyre intenzívebbé válnak. A nyelvészek figyelme egyre inkább az emberi tényezőknek a nyelvi kommunikáció során betöltött szerepére irányul. Az ember és a nyelv, illetve a nyelv és az ember egymás közötti viszonyának kölcsönhatásában konceptualizálódik az ember naiv nyelvi világképe, a szubjektumnak a valóság fragmentumaihoz fűződő viszonya, melynek köszönhetően előre beprogramozott kódként nemzedékről nemzedékre öröklődnek át a nemzeti kultúra mintái és sztereotípiái. A kultúrák és nyelvek kölcsönhatása, a FE-ek kultúrkomponensének feltárása, a bennük kódolt információ kommunikációs funkciójának areális és nyelvtipológiai szempontú elemzése a **lingvokulturológia** területén fontos elméleti és gyakorlati jelentőséggel bír és eredményei az idegen nyelvek oktatásában jól hasznosíthatók. Mivel a FE-ekben sűrített formában koncentrálódik a nemzeti-kulturális világfelfogás, a népek, nemzetek mindennapi gondolkodásmódja, a frazeologizmusok fontos nyelvi-országismereti információk hordozójaként az idegen nyelvek oktatásában fontos szerepet kapnak.

4. A kognitív frazeológiai kutatások keretében különösen perspektivikusnak ígérkezik a FE-ek **denotatív és konnotatív jelentésének belső motiváltságának**, valamint **értékelő, emotív, stilisztikai sajátosságainak kognitív szempontú** tanulmányozása.

5. Szükségesnek tartom további kutatási stratégiák, elvek kidolgozását. Kertész András a **Nyelvészet és tudományelmélet** c. monográfiájában felhívja a figyelmünket arra, hogy a tudományos megismerésben fontos szerep jut az **ellentmondás-mentesség elvének**: „A

problémamegoldás egyik lényegi célja ezért az, hogy olyan stratégiákat dolgozzunk ki, amelyek az ellentmondásokat feloldják” (Kertész 2001:13).

IV. AZ ÉRTEKEZÉS TÉMAKÖRÉBEN MEGJELENT PUBLIKÁCIÓK

Bölcészdoktori értekezés:

1. (1977): *Некоторые особенности синтаксической структуры русских фразеологизмов (Простое предложение)*. – Bölcészdoktori disszertáció, JATE, Szeged, 1977. 150 p.

Tanulmányok:

2. (1977): *Некоторые особенности перевода русских фразеологизмов на венгерский язык*. – In: A Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei, Szeged, 1977, 77–86 p.
3. (1978): *Некоторые особенности синтаксической структуры русских пословиц и поговорок*. – In: A Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei, Szeged, 1978, 55–67 p.
4. (1979): *A szólások és közmondások frazeológiához tartozásának kérdései*. – In: A Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei, Szeged, 1979, 63–70 p.
5. (1983): *Сходства и различия в семантике и культурном компоненте русских и венгерских пословиц и поговорок*. – In: A Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei, Szeged, 1983, 9–17 p.
6. (1985): *Способы деривации слов на базе фразеологизмов в современном русском и венгерском языках*. – In: Studia Russica, VIII, Institutum Phil. Russicae Facultatis Philosophicae in Universitate Budapestinensi De Rolando Eötvös Nominata, Budapest, 1985, 85–121 p.
7. (1986): *Исследование фразеологии иностранных языков в Венгрии (с приложением избранной библиографии по фразеологии с 1950 по 1985 гг.)* – In: A Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei, Szeged, 1986, 29–43 p. (társszerzővel).
8. (1987): *Ungarische Beiträge zur Erforschung der Phraseologie im Deutschen. "Deutsche Sprache"* – Berlin /West/Bielefeld/ München 15/1987/1/ 46–57 p. (társszerzővel).
9. (1988): *Wortbildung auf der Grundlage von Phraseologismen in der deutschen, russischen und ungarischen Sprache*. – "Zeitschrift für Phonetik Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung" – Berlin 41/1988/1, 102–112 p. (társszerzővel).
10. (1989): *Основные направления и перспективы исследования фразеологии русского языка в Венгрии (с приложением избранной библиографии по изучению фразеологии в Венгрии с 1950 по 1985 гг.)* – In: "Zeitschrift für Slawistik". – Berlin 34/1989/3, 427–435 p. (társszerzővel).
11. (1989a): *Особенности семантики и структуры парных слов венгерского и русского языков (К вопросу о принадлежности парных слов к фразеологизмам)*. – In: Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis Series Linguistica, Litteraria et Aestetica, Szeged, 1989, 63–68 p.
12. (1998): *Составление многоязычных учебных фразеологических словарей с использованием ЭВМ*. – In: Сборник статей по русистике. Выпуск 1. Кафедра русского языка и литературы педагогического института им. Д. Юхаса. Сегед 1998., стр. 43-49.
13. (1999): *Основные направления и результаты изучения фразеологии русского языка в Венгрии (в период с 1985 по 1998 гг.)* – In: "Studia Russica", XVII., Budapest ELTE, 1999., 256-260 p.
14. (1999a): *Сопоставительный анализ структуры и семантики фразеологизированных синтаксических конструкций русского и венгерского языков*. – In: Сборник статей

по русистике. Выпуск 2. Кафедра русского языка и литературы педагогического института им. Д. Юхаса. Сегед 1999., стр. 49-57.

15. (2000): *Проблемы межъязыковой фразеологической эквивалентности (Калькирование русских ФЕ при переводе на венгерский язык.)* – In: Nyelv-Aspektus-Irodalom. SZTE JGYTF Kara, Orosz Nyelv és Irodalom Tanszéke, Szeged, 2000. 123-137 p.
16. (2002): *Явление энантиосемии в сфере русско-венгерской фразеологии.* – In: „Studia Russica”, XXV. Budapest ELTE (megjelenőben).
17. (2002): *Ономазиологические основы контаминации русских и венгерских фразеологизмов.* – In: „Slavica Szegediensia”, IV. köt. SZTE JGYTF Kara, Orosz Nyelv és Irodalom Tanszéke – Szlovák Nyelv és Irodalom Tanszéke, Szeged (megjelenőben).

Recenziók:

18. (1982): В. П. Фелицина, Ю.Е. Прохоров: *Русские пословицы, поговорки и крылатые выражения. Лиснгвострановедческий словарь.* Под ред. Е.М. Верещагина и В.Г. Костомарова. – In: "Módszertani Közlemények", Szeged, 1982/4. sz. 262–264 p.
19. (1984): Р. П. Рогожникова: *Словарь сочетаний, эквивалентных слову.* – In: "Módszertani Közlemények", Szeged, 1984/5. sz. 322–323 p.
20. (1984a): *Профессор Александр Владимирович Кунин (Библиографический указатель по фразеологии и общему языкознанию)* Отв. ред. Бушуй А.Н. – Самарканд, Самаркандский Гос. Университет им. Алишера Навои, 1984. 114 p. – In: "Studia Russica" VII., Institutum Philologicae Russicae Facultatis Philosophicae in Universitate Budapestinensi De Lorando Eötvös Nominata, 1984. 357–359 p.
21. (1985a): *Словарь паронимов русского языка.* Москва. Изд-во "Русский язык", 1984, 350 p. – In: "Studia Russica" VIII., Institutum Philologicae Russicae Facultatis Philosophicae In Universitate Budapestinensi De Lorando Eötvös Nominata, 1985. 394–402 p.
22. (1986a): О. V. Višnyakova: *Slovar' paronyimov russkogo jazyka.* – In: "Módszertani Közlemények", XXVI. 4.sz. 1986. 258–260 p.
23. (1988a): Н. М. Шанский: *Фразеология современного русского языка. Учебное пособие для вузов, издание 3, исправленное и доп.,* Москва, Изд-во "Высшая школа", 1985, 160 p. –In: "Studia Russica" X., Institutum Philologicae Russicae Facultatis Philosophicae In Universitate Budapestinensi De Lorando Eötvös Nominata, Budapest, 1988. 183–185 p.
24. (1989b): Dr. Földes Csaba: *Magyar-orosz-német beszédfordulatok.* Tankönyvkiadó, Budapest, 1987. – In "Módszertani Közlemények", 1989/1. 59–63 p.
25. (1989c): Р. И. Яранцев, И. И. Горбачева: *Сборник упражнений по русской фразеологии. (Эмоции и чувства человека).* Под ред. Р.И. Яранцева. Изд-во Московского университета, Москва, 1985. 91 p. – In: "Studia Russica" XIII., Institutum Philologicae Russicae Facultatis Philosophicae In Universitate Budapestinensi De Lorando Eötvös Nominata, Budapest, 1989. 350–356 p.
26. (1990): R. Molnár Emma – Vass László: *Stilisztikai ábécé a magyar nyelv tanításához.* – In: "Módszertani Közlemények", Szeged. 1990. XXX. évf. 2.sz. 134–136 p.
27. (1992): V. P. Zhukov – A.V. Zhukov: *Shkolnyj frazeologicheskij slovar' russkogo jazyka.* –In: "Módszertani Közlemények", 1992. 32. évf. 2. sz. 111–113 p.
28. (1992a): Földes Csaba: *Német-magyar nyelvészeti szakkifejezések szótára.* – In: "Módszertani Közlemények". 1992. 32. évf. 5. sz., 291–292 p.
29. (1994): Vőő Gabriella: *Igaz ember igazat szól. Közmondások a romániai magyar folklórból.* Kriterion Könyvkiadó, Bucuresti, 1989, 280 p. – In "Magyar Nyelvőr", 118. évf. 1994/3. 359–261 p.

30. (1994a): M. I. Dubrovin – Klaudy Kinga: *Orosz szólások és közmondások képekben*. Tankönyvkiadó, Budapest – Russzkiej jazyk, Moszkva, 1990. – In: Magyar Nyelvőr 119. évf. 1995/1. 85–88 p.
31. (1999): Р. И. Яранцев: *Русская фразеология. Словарь-справочник*. Изд. "Русский язык", 1997. – In: "Studia Russica", XVII, Вр., 1999., 430-431 p.
32. (2000): *Словарь русской фразеологии. Историко-этимологический справочник*. А. К. Бирих, В. М. Мокиенко, Л. И. Степанова. ФОЛИО ПРЕСС, Санкт-Петербург, 1998. In: Вестник Филиала Государственного Института русского языка имени А. С. Пушкина 13. Будапешт 2000., 93-98 p.

Konferencián elhangzott előadások tézisei:

33. (1977a): *Место и роль фразеологии в системе обучения русскому языку как иностранному*. Тезисы докладов II научно-методической конференции русистов Чонградской области. В сб.: "Вопросы методики преподавания русского языка и литературы". 31мая 1977. 45–47 p.
34. (1978a): *Работа над фразеологией как средство повышения интереса студентов к изучению русского языка*. В сб.: "Роль учителя в процессе обучения русскому языку. Тезисы докладов научно-методической конференции преподавателей русского языка областей Чонград, Бекеш и Бач. 21 февраля 1978 г. 11–12 p.
35. (1979a): *Методика работы над устойчивыми словосочетаниями на занятиях по развитию речи в пединститутах*. Тезисы докладов научно-методической конференции МАПРЯЛ. В сб.: "Коммуникативная направленность и использование технических средств в обучении русскому языку". Будапешт, 1979, 22–23 p.
36. (1979b): *Работа над синонимами на занятиях по развитию речи как средствоповышения коммуникативной способности студентов*. Тезисы докладов научно-методической конференции МАПРЯЛ. В сб.: "Коммуникативная направленность и использование технических средств в обучении русскому языку". Будапешт, 1979, 66–67 p. (társszerzővel).
37. (1979c): *Изучение фразеологии на уроках развития речи как средство расширения словарного запаса студентов*. Тезисы докладов и сообщений IV-ого Международного конгресса МАПРЯЛ, Берлин, 1979, 90–91 p.
38. (1982a): *Особенности раскрытия структурно-семантических сходств и различий в составе русских и венгерских паремий при комментировании культурного фона русских пословиц и поговорок*. Тезисы докладов и сообщений V-ого Международного конгресса МАПРЯЛ, Прага, 1982, 287 p.
39. (1985b): *Особенности словообразования на базе фразеологизмов в современном русском и венгерском языках*. В сб.: "Научные традиции и новые направления в преподавании русского языка и литературы". Тезисы докладов и сообщений региональной конференции МАПРЯЛ. Сегед, 1985, 4–5 p.
40. (1986a): *Особенности словообразования на базе фразеологизмов в современном русском и венгерском языках*. В сб. VI-ого Международного конгресса МАПРЯЛ: "Современная лингвистическая теория и ее применение в практике обучения русскому языку". Будапешт, 1986, 67–68 p.
41. (1990a): *Составление двуязычного русско-венгерского учебного фразеологического словаря с использованием ЭВМ*. В сб.: "Русский язык и литература в общении народов мира: Проблемы функционирования и преподавания". Тезисы докладов и сообщений VII-ого Международного конгресса МАПРЯЛ. Москва, 1990, I том, 315–316 p.
42. (1991): *Словообразование на базе ФЕ в русском и венгерском языках*. В сб.: "Соотношение синхронии и диахронии в языковой эволюции". Тезисы докладов

- Всесоюзной научной конференции Москва – Ужгород, 23–25 октября 1991 г., 149–151 p.
43. (1991a): *Межъязыковая фразеологическая омонимия в сфере русско-венгерской фразеологии.* – In: Első Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia, I, Nyíregyháza, 1991. máj. 3–4, 382–385 p.
 44. (1991b): *Отражение фразеологической полисемии и омонии в русско-венгерских фразеологических словарях.* – In: Nemzetközi Szlavisztikai Napok IV, Szerk.: Gadányi Károly, Szombathely, 1991, 391–397 p.
 45. (1992): *Псевдоэквивалентные фразеологизмы в составе русской и венгерской фразеологии.* – In: 2. Mezdinárdná Frazeologická Konferencia Frazeologia Vo Vychove, Vede a Kulture. (2nd International Conference on Phrazeology. Phrazeology in Education, Culture and Science.) Nyitra, Sept. 14–16, 1992, 20 p.
 46. (1998): *Сопоставительный анализ омонимических фразеологизмов в русском и венгерском языках.* В сб.: Тезисы докладов и сообщений Международной Конференции МАПРЯЛ "Общие проблемы русистики и преподавание русского языка и литературы в финно-угорской аудитории". г. Сыктывкар (Россия), 3–6 июля 1998 г., 33-34 p.
 47. (1998a): *Szólás- és közmondáskutatók fóruma.* – In: NYELV*INFO A nyelvtanárok lapja. Budapest, 1998/1, 24–27 p.
 48. (1999): *Сопоставительный анализ структуры и семантики фразеологизированных синтаксических конструкций русского и венгерского языков.* – In: "Русский язык, литература и культура на рубеже веков I, Тезисы докладов и сообщений IX. Международного Конгресса МАПРЯЛ, Братислава, 1999., 69 p.
 49. (2002): *Az orosz és a magyar paronimikus frazeológiai egységek szerkezeti, szemantikai egybevető vizsgálata.* – XII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus: „Nyelvek és kultúrák találkozása”, Szeged (megjelenőben).
- Szerkesztő:**
50. (1999): *Сборник статей по русистике.* Выпуск 2. Кафедра русского языка и литературы педагогического института им. Д. Юхаса. Сегед 1999.
 51. (2000): *Nyelv – aspektus – irodalom* Köszöntő könyv Krékits József 70. születésnapjára. Szerk.: Györke Zoltán. SZTE JGYTF Kara, Szeged 2000.
 52. (2002): „Slavica Szegediensia”, IV. köt. (Szerk.: Györke Zoltán és Marúzsne Sebó Katalin) SZTE JGYTF Kara, Orosz Nyelv és Irodalom Tanszéke – Szlovák Nyelv és Irodalom Tanszéke, Szeged (megjelenőben).